

Сеферов Ренат Хаїрбекович,
начальник відділу психологічного забезпечення
Центрального територіального управління
Національної гвардії України

ПСИХОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

Особливості моделювання в психології визначені об'єктом і предметом психологічної науки. Оскільки основний об'єкт дослідження – людина, то всі прийоми її вивчення мають бути гуманними. Засоби і процедура моделювання значно обмежені. Очевидними є межі моделювання психогенних ситуацій травмувального характеру, хоча в реальному житті людина часто піддається діям дистресорного типу. Звужують поле моделювання й етичні норми взаємодії дослідника з досліджуваною людиною або групою.

Специфіка предмета дослідження (психіки) полягає в його ідеальності, латентності і складності. Тому будь-яка презентація психіки в будь-якій формі моделі дуже приблизна, умовна і потребує вагомих доказів адекватності. Спроекувати психіку або її «роботу» можна, спираючись тільки на її зовнішні вияви. Ця обставина актуалізує питання про адекватність моделі прототипу, оскільки необхідно заздалегідь прояснити питання про відповідність об'єктивно спостережуваних у зовнішньому просторі виявів психіки суб'єктивним процесам, що мають місце у внутрішньому просторі індивіда (або індивідів у групі).

У психології особливості моделювання зумовлені також концептуальними основами конкретного дослідження, світоглядними установками дослідника і навіть домінуючою в певний період і в певному місці науковою парадигмою. Так, той чи той підхід до розуміння психофізичної (психофізіологічної) проблеми визначає погляд на сутність психіки особистості, поведінки і можливості їх вивчення, що впливає на вибір напряму, методів і засобів їх дослідження, у т. ч. й моделювання. Наприклад, представники феноменалізму не цікавляться нейрофізіологічними механізмами психічної діяльності, а прихильники поведінкових теорій — моделюванням структури особистості.

Своєрідність мови психологічної науки полягає в суб'єктивності і, як наслідок, в неоднозначності і невизначеності психологічної термінології. Це ускладнює проблему узгодження мов (а отже, і знань) різних галузей науки. Особливо складним це питання постає в

комп'ютерному моделюванні, де переклад психологічних термінів логіко-математичною мовою програми і зворотний переклад із мови програми мовою психології ставить підвищені вимоги до уніфікації і формалізації психологічного словника. Відтак є потреба переосмислити психологічні поняття і виробити єдине тезаурусне поле для багатьох наук.

Загалом моделювання в психології розвивається за двома принциповими напрямками – моделювання психіки і психологічне моделювання. Обидва напрями дають змогу вивчати структуру, функції і механізми роботи психіки, її прояв у різних формах і за різних умов.

Моделювання психіки – проектування і конструювання штучних аналогів різних психічних явищ, нейрофізіологічних і психологічних механізмів, які становлять їх основу.

На практиці моделювання психіки здійснюють через опис або побудову діючих моделей. Ці два шляхи спричинені подвійним розумінням психіки в матеріалістично орієнтованій науці: як специфічного способу відображення реальності і як властивості нервової системи (мозку). Трактують психіку як способу відображення реальності стимулює її вивчення, що спирається на суто психологічні факти, отримані завдяки інтерпретації зовнішньої поведінки суб'єкта. Отже, це шлях висновків, які ґрунтуються на емпіричному матеріалі і мають характер вірогідності. У певному значенні шлях просування від наслідків (поведінки) до причини(психіки).

Розуміння психіки як властивості нервової системи зумовлює її вивчення через звернення до матеріального субстрату психіки. Сконструювавши цей субстрат і «запустивши» його в роботу, можна отримати результати (психічні явища), аналогічні результатам функціонування мозку. Якщо аналогія буде значною, то це уможливіло б формування висновків про психіку. Однак дослідника цікавить передусім не отримання висновків, а поведінковий ефект, викликаний початковими параметрами моделі. Отже, це шлях від причини (мозок і психіка) до наслідків (поведінка). Причому психіку розглядають як проміжний елемент між її субстратом та виявом у вигляді поведінки.

Описи можуть мати словесний, графічний або математичний вигляд, причому як у науковій, так і в художній та науково-фантастичній формах. Діючі моделі є зазвичай технічними пристроями, які з певним ступенем наближення виконують функції психіки або її фізіологічного субстрату — нервової системи та її

частин (головного мозку, його окремих ділянок, нервової клітини). Найчастіше такими пристроями є електронно-обчислювальні машини (ЕОМ) із відповідним логіко-математичним (програмним) забезпеченням. Оскільки ЕОМ в останні десятиріччя позначають переважно терміном «комп'ютер», то цей дослідницький напрям називають комп'ютерним моделюванням.

Програми, що забезпечують задумане програмістом функціонування машини, часто розглядають як самостійний вид моделі. Вони відіграють роль сполучної ланки між описовими і діючими моделями, охоплюючи елементи і тих, і тих. У них у знаково-символічній формі дають розпорядження (команди) машині діяти в певний спосіб (за алгоритмом) залежно від завдання та початкових і поточних умов.

Комп'ютеризація всіх сфер життя і успіхи у комп'ютерному моделюванні психіки призвели до не виправданого перебільшення його ролі в психологічній науці, аж до ототожнення з ним усього різноманіття моделювання в психології.

Отже, через описи реалізується переважно моделювання психологічних механізмів, а моделювання фізіологічних здійснюється здебільшого через створення діючих моделей.

Психологічне моделювання – створення спеціальних умов, що спричиняють появу відповідних до завдань дослідження (обстеження, навчання) реакцій, дій або взаємин носіїв психіки (людей чи тварин).

Дослідник залежно від предмета і завдань дослідження створює для об'єкта, що вивчається, специфічну психогенну ситуацію, унаслідок чого моделюється його поведінка (для людини – у формі діяльності і спілкування).

Зіставляючи початкові умови психогенної ситуації з параметрами поведінки об'єкта, одержують непрямі дані про організацію і роботу психіки, які можуть бути використані для її вивчення і моделювання, та виявляють кореляційні, причинно-наслідкові, а іноді й функціональні зв'язки між психогенними діями і особливостями поведінки, що дає підстави для виведення психологічних закономірностей. А також можна розробляти ефективні прийоми впливу на людей із метою надання їм психологічної допомоги.

Психологічне моделювання має такі особливості:

- природність об'єкта і предмета дослідження (люди (тварини) і їх психіка);
- штучність умов дослідження (експериментальна лабораторія, діагностичний центр, психотерапевтичний кабінет тощо);

– застосування моделювальних засобів: методичної допомоги (інструкцій, анкет, стимульного матеріалу), технічних пристроїв (експонуючого устаткування, виміральної апаратури) або фармакологічних засобів (барбітуратів у деяких видах психотерапевтичних дій або психоделіків у транс персон альній психології);

– цілеспрямованість дій на об'єкт;

– гуманізація дій;

– програмування процедури дій (від мінімуму регламентації при вільній бесіді до максимуму при тестуванні або лабораторному експерименті);

– реєстрація чинників впливу (ситуаційних та процедурних) і відповідних реакцій об'єкта вивчення.

Сформувати психогенну ситуацію можна за допомогою будь-якого емпіричного методу психології аж до спровокованого спостереження та інтроспекції. Найхарактерніші – лабораторний експеримент, тестування, психофізіологічні і психотерапевтичні методи.

Психологічне моделювання є обов'язковою формою всіх видів психологічної роботи: дослідження, діагностики, консультування, корекції. У психотерапевтичній практиці психогенні ситуації часто стають інструментом надання психологічної допомоги. Наприклад, у психодрамі сценічне дійство має зумовлювати терапевтичний ефект (катарсис). Специфічним видом психологічного моделювання є психотренінги, у яких найкраще виявляються його особливості.

Психологічний тренінг – форма групової роботи, під час якої моделюються ситуації, що вчать обирати активну позицію, а засвоєння навичок відбувається в процесі переживання особистого досвіду поведінки, відчущання, діяльності.

Метою психологічного тренінгу є досягнення зміни психологічних, соціальних та інших характеристик людини, групи, організації. Уперше тренінгові заняття, спрямовані на підвищення компетентності у спілкуванні, провели учні німецько-американського вченого-психолога Курта Левіна (1890–1947) в Бетелі, вони отримали назву «Г-група». К. Левін стверджував, що більшість ефективних змін в установках і поведінці людей відбуваються в груповому контексті, а не в індивідуальному. Щоб виявити і змінити власні установки, напрацювати нові форми поведінки, людина має подолати власну автентичність і навчитися бачити себе очима інших.

Соціально-психологічний тренінг поширився і у вітчизняній практиці. Його активно застосовують у роботі з дітьми, батьками,

керівниками підприємств та організацій. Існує класифікація, за якою програми тренінгу поділяють залежно від звернення до конкретної проблематики особистості, цілей, які ставлять перед групою. У ній виокремлюють п'ять типів групової роботи:

1) тип «Я – Я». Групи спрямовані на зміни на рівні особистості, особистісне зростання; основні перетворення внутрішньо особистісні;

2) тип «Я – Інші». Групи спрямовані на внутрішньо особистісні зміни в міжособистісних стосунках, дослідження того, як відбувається процес міжособистісного впливу залежно від способу поведінки;

3) тип «Я – Група». Метою дослідження груп є взаємодії особистості з групою як соціальною спільністю;

4) тип «Я – Організація». Групи спрямовані на вивчення і розвиток досвіду міжособистісної і між групової взаємодії в організаціях;

5) тип «Я – Професія». Групи орієнтовані на суб'єктів конкретної професійної діяльності.

Характерними ознаками тренінгів є:

– чітко визначена група учасників (зазвичай 10–15 осіб);
– єдність часу, місця та дії (все відбувається та обговорюється тут і тепер, на особистому досвіді учасників і тренера, без домашніх завдань або попередньої підготовки);

– перевага активності учасників групи та їхнього особистого досвіду, а не інформації, отриманої від тренера;

– спрямованість занять не лише на формування знань, а й на розширення практичного досвіду учасників та групи загалом.

Психологічний тренінг – це форма активного навчання (практичний рівень функції моделювання), яка дає людині змогу само формувати навички та вміння в побудові продуктивних психологічних та соціальних міжособистісних відносин, аналізувати соціально-психологічні ситуації зі свого погляду і позиції партнера, розвивати здібності пізнання і розуміння себе й інших у процесі спілкування.

Отже, моделювання як метод передбачає пізнання об'єктів через їх моделі; процес побудови цих моделей; моделювання операцій мислення (Н. Менчинська, А. Родіонов тощо); формування якостей характеру особистості (Л. Кондрашова, Т. Яценко та ін.). Цей метод тісно пов'язаний зі створенням певних моделей, а дослідження за допомогою нього ґрунтується на здібностях людини до абстрагування, тому процес моделювання є різновидом абстрактно-логічного пізнання.